

Grekiska gudinnor

Vad är en gudinna? Är det inte en kvinna? Förr i tiden kunde män omtala och tilltala kvinnor, ”mer eller mindre bildligt” (SAOB), som ”gudinnor”, underförstått som någonting som står över verkligheten och dem själva. Det föreföll redan på 1700-talet affekterat och tillgjort, nu ”viktorianskt” sklerotiskt, såvida man inte vid omtalet kunde administrera en rätt dos poesi. Kellgren hävdade för sin del att ett sådant tilltal till en ”småtäck flicka”, fastän löjligt, vore legitimt, i den mån det var baserat på verklig passion och entusiasm. Han var inte ärlig mot sig själv och sina läsare, ty han visste egentligen att mäns passion samman med gudinnor var en problematisk och onaturlig företeelse. Mytologin ger exempel på detta, av vilka några berörs i det följande. Adonis dör efter närheten till Afrodite, Peleus avlar en son med Thetis som bara blir till olycka, utom för den framtida poesin. Andra, än mer förskräckande sagor existerar.

Tilltalet till och omtalet av gudinnor i den grekiska lyriken är bättre än det 1700-talets epigoner kunde tänka ut i preciösa herdedikter och utstuderad förförelsediskurs – mer genuint och ärligt, därför att poeterna trodde på och respekterade sina gudinnor, och minst lika färgrikt och humoristiskt, åtminstone när Sapfo diktar. Dessvärre har det mesta gått förlorat, och det som bevaras tar gärna formen av knaggliga brottstycken. Av det urval som presenteras i översättning nedan är några dikter mer eller mindre oförstörda, den främsta av dem Sapphos så kallade ”Hymn till Afrodite” (I), som inte just är en ”hymn” utan en personlig bön, som utan att förlora sin angelägenhet och intensitet flyter ut till en önskeuppfyllande dagdröm. Några större fragment av Alkaios och Anakreon till och om Athena och Artemis (V, VI, IX, X) uppvisar större allvar och i Alkaios fall en mörkare och strängare syn på verkligheten än vad Sapfo föredrar att anlägga. I övrigt är urvalet litet och fragmentariskt, men vi gör med två kvinnliga och två manliga poeter anspråk på jämställdhet, och om Telesillas bidrag är minimalt blir Sapphos desto större. Om gudinn temat därtill kan skänka någon feministisk lärdom eller inspiration kommer den paradoxalt nog inte från Sapfo, utan från Alkaios skildring av Athenas hämnd på övergreppsmän i det trojanska kriget (V). Å andra sidan riktar samme Alkaios i sin dikt om Thetis (X) en omisskännligt manlig blick mot gudinnans undergivna nakenhet inför hennes ovärdiga dödlige make.

Om något ska sägas i sammanfattning om de gamla grekernas omtal av och tilltal till gudar och gudinnor får det bli att tonen är världslig, uppmärksamheten riktad mot världsliga problem och angelägenheter, i jämförelse med andra religiösa traditioner, som lägger större vikt vid det inre och det hinsides. De grekiska gudinnorna är av denna värld. För Sapfo var de uppenbarligen ofta alldeles i närheten, att döma av den intima ton hon använder vid tilltalet. Nu är de avlägset fjärran, utom kanske de fruktansvärda erinyerna, som inte skall omtalas här.

Afrodite

I. Sapfo

Afrodite, listigt och brokigt är ditt
sinne, Zeus odödliga dotter. Ändå
ber jag, straffa inte med sorg och plågor,
drottning, mitt hjärta,

men kom hit, om någonsin förr du hörde
klangen av min röst när jag sjöng i fjärran,
steg ur faderns gyllene hus och fäste
vagnen vid oket,

vilket vackra fåglar med snabba vingslag
bar i flykt högt över den svarta jorden
tvärs igenom himlarnas rymd och snart var
framme vid målet

med sin last. Du saliga log mot mig och
evig är ditt ansiktes ögonfägnad,
bad mig säga för vilken plågas skull jag
kallade på dig,

[11|12]

vad jag ville nu skulle ske med lysten
brand i sinnet. – Vem vill du övertala,
Sapfo, att bejaka din kärlek? Vem har
gjort dig en orätt?

Om hon flyr, så skall hon dig strax förfölja;
om hon tackar nej när du ger, så skall hon
själv nu giva. Älskar hon inte skall hon
tvingas att älska!

Kom då även nu och från onda sorger
fräls mitt sinne. Låt det mitt hjärta längtar
efter gå i uppfyllan! Hjälp mig, stå mig
bi, Afrodite!

II. Sapfo

Till gudinnans behagliga likhet kan
ej så lätt vi förvandla oss.
Men du har

Afrodite

nektaren utgjöt från
gyllne bägaren
med händerna Peitho

Geraistion
vänner
intet

skall jag komma

[13|14]

III. Sapfo

Jag klarar inte, mor
söta, att gå runt väven längre;
mig Afrodite har
kuvat med trånad för den slanka.

IV. Sapfo

- När Adonis är död,
vad ska vi nu
göra, Kytherska?
- Slå er själva och riv,
flickor, isär
nu era dräkter.

Pallas Athena

V. Alkaios

med skam åt dem som handlar mot lag och rätt
bör sätta omkring halsen
stening

Det hade för akajerna varit bäst
om blott de gudaskändaren hade dräpt.
Då hade de med visshet seglat
lugnare vatten vid Aigais kuster.

Men i Athenas tempel i Troja stod
vid gudabilden dottern till Priamos
med handen på gudinnans haka.
Fienden stormade fram i staden

dräper de
och Deifobos, och klagorop steg mot skyn
från muren, och av barnarösters
skrik den dardaniska slätten ekar.

[15|16]

Men Ajas går med rasande vanvett in
i höga Pallas tempel, gudinnans som
av alla saliga mest hatar
dem som gudomliga ägor skändar.

Med grepp med båda händer om jungfruns kropp
där hon invid den heliga bilden står
våldför sig lokrern som ej fruktar
dottern av Zeus som i krig ger seger.

och blek av vrede med fasansfull
hon störtade fram på det
vinmörka havet; plötsligt väckes
stormvindar upp av gudinnans vilja

heliga
Ajas
mannen

VI. Alkaios

Trygg Alkaios, hans vapen har dock
athenarna hängt upp
till gudinnan vars ögon ger sken
i templets höga sal.

[16|17]

Parthenia

VII. Sapfo

– Jungfrudom, o
jungfrudom, vart
går du och överger mig?
– Aldrig jag skall
någonsin från
någonstans komma åter.

[17|18]

Artemis

VIII. Telesilla

När Artemis, flickor, var
på flykt undan Alfeos

IX. Anakreon

Jag bönfaller dig, rådjursskytt,
blonda dotter av Zeus, allt vilts
drottning, Artemis, hjälp mig,
Som vid floden Lethaios ström
står i höjden och blickar ner
över djärva och starka mäns
stad med gjädje, ty du vill ej
vara tamas herdinna.

[18|19]

Thetis

X. Alkaios

Enligt sägnen ont
Pergamos och barnen för din skull
lida bittert
heliga Troja.

Sådan var ej hon som ju ajakiden
när han alla gudar på bröllop bjudit
förde hem från havsguden Nereus hand, den
yppiga jungfrun,

hem till Cheirons hus, där han löste jungfruns
sköna gördels band och fick älska henne,
Peleus och den bästa av Nereus döttrar.

Året därefter

föds den främste halvguden av dem alla,
seggerrika förarn av blacka hästar.
Men på grund av Helena faller fryger
och deras hemstad.

[19|20]

Muser och Chariter

XI. Sapfo

Kom till mig nu
rika Behag,
muser med sköna lockar.

XII. Sapfo

Men bind dig en skön
krans till ditt hår,
Dika, och spröda stjälkar
av persilja bind
in i din krans
med dina mjuka händer.

Så blomstrar du strax
och inom kort
skall dig Behagen nalkas
ljuvsaliga; de
vänder sig bort
från dem som saknar kransar.

XIII. Sapfo

Men du själv, Kalliope

Anmärkningar

Översättningarna är baserade på studier och noggranna avväganden, men är ibland tentativa och kan bygga på konjekturrella läsarter. Där det var möjligt har jag försökt imitera de antika versslagen enligt nordeuropeisk klassicistisk fason. Nedan följer anmärkningar till innehållet och ibland olika möjliga läsarter i vissa av dikterna och fragmenten. Samtliga identifieras enligt numreringen i textutgåvorna av Eva-Maria Voigt, *Sappho et Alcaeus*, 1971, och Denys Page, *Poetae melici graeci*, 1963 (Anakreon, Telesilla). De viktigaste primärkällorna, dvs. de papyrusrester eller antika författare som bevarar texten genom citat, anges också till varje dikt. Någon gång citeras andra antika texter, översatta av mig om inget annat anges.

I. Sapfo 1

Dionysios från Halikarnassos, *Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων* = *Om ordfogning*, kap. 23
Papyrus Oxyrhynchensis 2288

II. Sapfo 96B

Papyrus Berolinensis 9722

Dessa fragment följer i papyruskällan omedelbart efter den berömda dikten ”Från Sardis” (fr. 96A), och versmåttet är detsamma. Språkliga detaljer och tematik tyder dock på att detta är en ny dikt. **Ej så lätt:** vändningar av detta slag i Sapphos dikter kan ha gett upphov till den biografiska fiktionen att hon var ”ful”. **Peitho** är ett gudaväsen som tjänar Afrodite. Hon är Övertalningens personifikation, *Persuasion*, inte nödvändigtvis verbal till sitt väsen, men fri från tvång (βία, som är den litterära antitesen till *πειθῶ*; se till fragmentet av Telesilla, nr. VIII). Enligt en källa har Sappho framställt Peitho som Afrodites dotter (scholionkommentar till Hesiodos, *Verk och dagar*, v. 73). **Geraistion** syftar troligen till Poseidontemplet som låg i Geraistos, en ort på sydostspetsen av ön Euboia.

III. Sapfo 102

Hefaistion, *Ἐγχειρίδιον περὶ μέτρων* = *Handbok i metrik*, kap. 10.5

Föremålet för trånad, här översatt **den slanka**, är i grekiskan en *παῖς* (gen. *παῖδος*), pojke eller flicka; ordet är könsneutralt utan bestämd artikel. I handskrifterna är det Afrodite som är slank (*βραδίναν*) men det ger föga mening. Kärleksgudinnan har alltid kurvor, vilket statyerna visar. Identiska ord beskriver en slank flicka hos Theokritos:

Pieriska muser, besjung med mig den gracila och slanka
flickan! Ty allt ni berör, gudinnor, förlänar ni skönhet.

(*Idyll* 10, vv. 24–25, övers. I. Björkeson)

Således läser vi i grekiskan konjekturrellt *παῖδος βραδίνας*, ”den slanka flickan”, liksom hos Theokritos. Andra filologer som emenderar adjektivet och hänför det till *παῖδος* har föredragit maskulint genus (*βραδίνω*), vilket inte bara är mer avlägset från den traderade texten utan också otypiskt för diktaren: ordet *παῖς* förekommer ofta hos Sappho och refererar i samtliga fall som kan

könsbestämmas till flickor, utom ett, där det syftar på guden Eros. En flicka längtar efter en annan flicka i fr. 96A. Det är främmande för grekisk lyrik att en ung pojke skulle åtrås av någon annan än en äldre man.

IV. Sapfo 140

Hefaistion, kap. 10.4

Detta är det äldsta grekiska belägget för kulten av Adonis, vars mytiska död och återfödelse (belägg för hans återfödelse finns dock inte förrän i romersk tid) kan motsvara naturens växtlighetscykel. Namnet är semitiskt, jämför hebreiskans *adonai*, ”herre”. Ovidius skildring av Adonis födelse (*Metamorfoser*, bok 10, vers 298–518), med sina inslag av incest mellan fader (Kinyras) och dotter (Myrrha eller Smyrna) och den havandes flykt genom Arabien, har också påtaglig biblisk accent. Moderns förvandling till ett träd vid nedkomsten är dock ett ärkeklassiskt motiv. Ovidius återger sedan hur Venus själv, dvs. Afrodite, blir förälskad i Adonis när han växt upp till en ståtlig yngling, men hur han dräps av ett vildsvin, och hur hans blod med bifall från underjordens gudinna Persefone förvandlas till en röd sippa eller anemon. **Kytherska:** Både Kythera och Cypern hävdades vara Afrodites födelseort.

[21|22]

V. Alkaios 298

Papyrus Colonensis 2021

Papyrus Oxyrhynchensis 2303

Det är den ringare **Aias**, son till Oilos från Lokris, som här våldför sig på **Priamos** dotter Cassandra i Pallas Athenas tempel. Huruvida han verkligen våldtar henne eller bara släpar henne ut ur helgedomen är inte helt klart, då själva verbet måste återställas i texten med konjektur. Men det rör sig åtminstone om en stark antydning i den förra riktningen. Det verb som återställs med god sannolikhet, *ὀβριζω*, betyder ”våldföra sig på”, ”begå övergrepp mot”, och syftar inte sällan till våldtäkt, men har inte nödvändigtvis sexuell innebörd. Incidenten omtalas inte av Homeros, men i till exempel *Trojanskorna* av Euripides, där Athena i dramats inledning samtalar med Poseidon:

- Jag vill trojanerna jag hatat glädja nu,
och ge akajerna en gruvlig resa hem.
- Vad är det för ett vacklande, än hit, än dit,
omåttligt hat, och kärlek, som det faller sig?
- Man har våldfört sig, vet du ej, på mig, mitt hus?
- Jag vet, när Aias drog Cassandra ut med våld.
- utan att straffas av akajerna för det.
- och det trots att de skövlade Troja med din makt.

Skeendet som beskrivs av Alkaios och Euripides hör till Arktinos dikt *Iliupersis*, ”Skövlingen av Troja”, som är en del av den episka cykeln, ett samlingsnamn på de epos av ringare poeter som skildrade delar av Trojasagan som inte behandlats av Homeros. Alla de cykliska dikterna har gått förlorade, men de sammanfattas i *Chrestomathien*, ett verk möjligen författat av en Eutykhios Proklos (100-talet e.Kr.), bevarat i fragmentarisk form i vissa Homeroshandskrifter.

Deifobos var son till Priamos, bror till Hektor och Paris. Enligt *Lilla Iliaden*, kanske av poeten

Lesches från Lesbos, som skildrade händelserna mellan *Iliaden* och *Iliupersis*, gifte han sig med Helena efter Paris död.

VI. Alkaios 401B

Strabon, *Geografi*, bok 13, kap. 1.38

Incidenten inträffade i ett krig om staden Sigeion vid Hellesponten, som hade erövrats av Athen på 600-talet f.Kr. Herodotos omtalar saken (*Historier*, bok 5, kap. 95):

När de krigade mot varandra skedde allehanda ting i striderna, bland annat råkar poeten Alkaios i trångmål och flyr själv bort ur striden. Athenarna fick emellertid tag i hans vapen och hängde upp dem i Athenatemplet i Sigeion. Alkaios diktar om detta och sänder dikten med bud till Mytilene för att berätta för vännen Melanippos om sin erfarenhet.

Dikten citeras inte av Herodotos utan i likhet med många andra lyriska fragment av geografen Strabon.

Till gudinnan vars ögon ger sken: fri översättning av ἐς Γλαυκόπιον ἴρον, som mer ordagrant kan förstås som ”i Athena γλαυκῶπις tempel”. Ledet γλαυκ- i epitetet är mångtydigt och historiskt föränderligt. Hos Homeros betecknar γλαυκός en gång havets glans; senare används ordet för mån- och stjärnljus, oliver, blå, grå och gröna ögon. Γλαῦξ är också en uggla, och några menar att Athenas tillnamn ursprungligen syftade till en ugglas blick, i analogi med Hera βοῶπις, den koögda (dvs. med stora svartbruna ögon).

VII. Sapfo 114

Demetrios, *Περὶ ἐρμηνείας* = Om litterärt uttryck, kap. 140

Παρθενία, Jungfrudomen eller Oskulden, finns belagt som epitet till Artemis och Hera. Kanske är den senare gudinnan relevant här, då den föräktenskapliga jungfrudomen kan vara en rituell aspekt av hennes funktion som äktenskapets gudinna. I Sapphos fall är det dock en fråga om en ren personifikation av den sexuella oskulden. Det är en kvinna som är nygift eller står i begrepp att gifta sig, som sjunger duett med gudinnan, sannolikt i en fiktiv representation snarare än som någonting en verklig brud fick framföra under bröllopsnatten. Texten, som citeras lite på måfå i en retorisk handbok, har rekonstruerats ganska hårdhänt för att återställa versmåttet.

[22|23]

VIII. Telesilla 1

Hefaistion, kap. 9.2

Telesilla från Argos var verksam under första halvan av 400-talet f.Kr. Detta fragment är det enda, utöver enstaka ord citerade av huvudsakligen antika grammatiker, som finns bevarat av henne. **Alfeos** eller Alfeios är en flodgud från Peloponnesos. Pausanias återger en triviell anekdot om händelsen, vilken sägs ha gett upphov till en religiös festival i Elis på västra Peloponnesos (*Skildring av Grekland*, bok 6, kap. 22.9):

Alfeios åtrådde Artemis, men när han såg att en förening ej ville komma till stånd genom övertalning och bön, ville han göra ett försök att ta gudinnan med våld. Han kom till en nattlig fest i Letrini som hon firade med nymfer som hon lekte samman med. Men hon – ty hon hade kännedom om Alfeios avsikter – hade smort in ansiktet med lera både på sig själv och på de nymfer som närvarade, och Alfeos, när han kom, kunde inte skilja Artemis från de andra. Eftersom han inte kände igen henne gav han sig av med oförrättat ärende.

IX. Anakreon 3

Scholionkommentar till Hefaistion, s. 172 Consbruch

Staden är Magnesia i Anatolien, som hade ett berömt tempel till Artemis Leukofryene, ”med vita ögonbryn”, vilket troligen refererar till templets närhet till den skummande floden. Lethaios är en biflod till Maiander. I grannstaden Efesos fanns den berömda mångbröstad Artemis. En del av dikten, som torde ha återgivit innehållet i bönen, saknas, liksom en förklaring till varför Anakreon ber för Magnesia, som på hans tid kom att underkastas det persiska imperiet. Anakreon skall själv ha deltagit i strider när Kyros den store erövrade regionen i mitten av 500-talet f.Kr. **Tamas herdinna:** οὐ γὰρ ἄν ἡμέρους ποιμαίνοιο πολήτας. Eftersom Artemis är gudinna av skog och vilt och föregående rader omtalar **djarva och starka män**, följer vi här Fränkels förslag till textändring. Handskrifterna har οὐ γὰρ ἀημέρους ποιμαίνεις πολήτας, vilket betyder ”ty du härskar inte över vilda medborgare”.

X. Alkaios 42

Papyrus Oxyrhynchensis 1233

Ajakiden är Peleus, son till Aiakos, **jungfrun** havsgudinnan Thetis. Hon framställs här som ett positivt dygdemönster och motpol till den fruktansvärda Helena, som indignerade grekiska män gärna utsåg till syndabock för hela det trojanska kriget. Thetis öde var enligt ett orakel att föda en son som överträffar sin fader, vilket skäligen oroade de manliga gudarna, varför hon tvingades till förening med en dödlig man. Vissa källor nämner hennes avsmak och förnedring vid denna förening, men Alkaios verkar mena att den var till glädje också för henne själv. Den ledde till konceptionen av Akilles, **den främste halvguden**. **Cheiron** är den vise kentauren, till vilken Akilles enligt myten lämnades för att uppfostras. Här firas även föräldrarnas bröllopsnatt i Cheirons hus. På Alkaios tid bodde **fryger** i Anatolien, där Troja låg.

XI. Sapfo 128

Hefaistion, kap. 9.2

Behag: Chariter, Gratier, tre gudomliga döttrar till Zeus, vilka personifierar aspekter av behag, skönhet och glädje.

XII. Sapfo 81

Athenaios, Δειπνοσοφισταί = Lärde på middagsbjudning, bok 15, 674c–e
Papyrus Oxyrhynchensis 1787

XIII. Sapfo 124

Hefaistion, kap. 15.4

Kalliope är musernas ledare. Hesiodos menar att hon ledsagar de goda kungarna (Theogonien, vv. 79–80); hos Platon sägs det att hon tillsammans med Urania är filosofins musa (Phaidros, 259d). Hon ges ordet ett par gånger i den grekiska litteraturen, bl.a. hos Flavius Philostratos i en anekdot om Akilles (*Heroicus* 45.7):

Jag har även hört detta, att han offrade till Kalliope med en bön om musikalitet och förmåga i diktkonst, och att gudinnan stod fram inför honom i sömnen och sade: ”Barn, jag skall ge dig ett adekvat mått musisk och poetisk förmåga, då du har lagat en behaglig måltid, fast du ger upphov till sorger. Eftersom jag och Athena tycker att du är krigisk och fruktanvärd i fruktanvärda ting, och då moirorna så befäller, skall du få praktisera det ena, och längta efter det andra. Poet skall du bli för en senare tid, då jag ska låta dina gärningar besjungas.” Med detta spådde hon om Homeros.